

Les ribes de la Mediterrània són una de les zones del món amb una presència més gran d'elements de pedra seca. Amb aquesta tècnica s'utilitzen pedres sense tallar i s'encaixen sense utilitzar fang ni ciment ni cap tipus d'aglutinant. La durabilitat del material usat –fonamentalment pedra calcària– i l'escassa vegetació espontània de les zones on abunda –a causa de l'escassa pluviometria– han contribuït a la conservació de moltes d'aquestes construccions. Per la seva banda, la part meridional de Catalunya, les illes Balears, així com el nord del País Valencià constitueixen un dels màxims exponents de la pedra seca a la riba mediterrània. Concretament a Catalunya, la presència de la pedra seca destaca al Camp de Tarragona, el Penedès, els secans de les Garrigues, l'Urgell, el Bages, la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, l'Empordà

Paisatges de pedra seca

Les construccions de pedra seca tenen un gran valor històric i són un autèntic referent identitari als territoris on predominen. Diverses iniciatives, com el portal Wikipedra i el dossier Paisatges de la pedra seca, estan contribuint a la revalorització d'aquest patrimoni cultural, arquitectònic i paisatgístic de Catalunya.

Reportatge d'El Temps

Barraques de pedra seca i conreus de vinya a la finca de la Capona (Pla de Santa Maria).

RAFAEL LÓPEZ-MONNIE

ni dels paisatges de pedra seca inventariat fins al moment.

El projecte està desenvolupat per l'Observatori del Paisatge i hi col·labora l'associació Drac Verd de Sitges, entre altres entitats que vetllen pel patrimoni de la pedra seca a Catalunya. A més de ser una eina molt útil per als amants i els estudiosos de l'arquitectura de la pedra seca, també resulta de gran interès per als professionals de l'àmbit educatiu, per als gestors del patrimoni cultural, per als urbanistes i per al sector turístic.

La Wikipedra inclou elements de trenta-quatre comarques de Catalunya i en destaca la del Bages, amb més de dues mil barraques. L'Alt Camp, el Baix Penedès, l'Alt Penedès i el Garraf són les altres comarques més representades al registre. Ara ja hi ha registrades al portal més d'11.500 construccions gràcies a la participació de més de cent cinquanta de voluntaris d'arreu del territori. Bona part hi han introduït les construccions de pedra seca que ja tenien identificades als seus inventaris locals. Aquests inventaris, en la majoria dels casos, descriuen minuciosament les característiques constructives, l'entorn i els orígens històrics de les barraques o les cabanes. Aquest fet contrasta amb la informació que es demana per introduir una barraques a la Wikipedra, que és més senzilla, amb la voluntat de poder-hi encabir la informació del màxim d'inventaris ja existents. El portal identifica i localitza les barraques de pedra seca i a més en descriu l'estat de conservació, la tipologia, la forma de planta i el tipus de porta. Dels més d'11.500 elements inventariats fins ara, un 60% estan en bon estat, mentre que el 35% estan parcialment enderrocats i un 5% ho estan totalment. La tipologia dominant és l'aèria aïllada (68% del total), al davant de les aèries associades a un marge, que en són un 25%. Les formes més habituals són la circular (38%) i també la rectangular (24%), mentre que la resta —el·líptica, ferradura, irregular i trapezoidal— no passen del 7%. Finalment, la tipologia de porta dominant és la llinda plana (68%) abans que l'arc de mig punt (17%), mentre que la resta —arc d'angle, llinda doble, arc pla i arc primitiu— sumen un 16%.

Aquesta visió global és important per aconseguir un reconeixement general de les construccions de pedra seca i també per aconseguir apropar aquest món

a gent que fins ara no n'era coneixedora, de manera que el comenci a valorar. En aquest sentit, la Wikipedra pretén posar el seu gra de sorra en el procés de la revalorització d'aquest patrimoni.

Un exemple d'aquest creixent interès per aquestes construccions és el procés per declarar com a béns culturals d'interès nacional (BCIN), per primera vegada en aquest tipus d'elements, cinc barraques de pedra seca de Mont-roig del Camp (Baix Camp). La resolució que incoï l'expedient de declaració, publicada al Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya (DOGC) del 21 de novembre de 2014, els integra al catàleg en la categoria de zona d'interès etnològic i se'n delimita el seu entorn de protecció.

El projecte de la Wikipedra es complementa amb el dossier Paisatges de la pedra seca, elaborat per l'Observatori del Paisatge de Catalunya, que aporta informació i enllaços d'interès d'arreu del món sobre aquest tipus de construccions. I és que hi ha un munt de varietats d'elements de pedra seca, tant pel que fa a la seva utilitat com pel que fa a la seva estructura.

L'arquitectura de condicionament de finques

Al llarg de la història, moltes generacions han extret les pedres dels terrenys que acabaven sent camps de conreu i que n'impedien la llaurada i el correcte creixement de les llavors. Aquestes pedres han servit per construir els marges de despedregar i els murs de pedra seca, que protegeixen i limiten els camps i, en alguns casos, també les propietats.

Els marges o murs de pedra seca atallessen els pendents tot conformant els bancals o feixes i aconseguixen així guanyar terreny cultivable on abans el pendent ho impedia. Aquestes construccions permeten frenar l'escolament de l'aigua de pluja, així com retenir la humitat i prevenir l'erosió. Els marges són l'element més senzill i alhora el patrimoni més comú de la pedra seca. A més, constitueixen rics ecosistemes per a moltes espècies animals (insectes i invertebrats, amfibis, rèptils i petits mamífers i també algunes espècies d'aus que hi nidifiquen) i vegetals (falgueres, líquens i molques).

Durant unes quantes generacions, la feina de despedregar omplia de sentit les hores mortes i es traduïa sovint en la

i el Montsià, entre d'altres. Al llarg dels segles han configurat uns paisatges agrícoles i ramaders de gran valor dominats sobretot per l'olivera, la vinya, els ametllers i els cereals, plenament adaptats als sòls i al clima.

La Wikipedra

L'any 2011 va néixer el portal Wikipedra amb l'objectiu de recollir informació, permanentment actualitzada, del màxim nombre possible de barraques i cabanes de pedra seca a Catalunya per tal de contribuir al seu coneixement i preservació. Wikipedra és un espai web 2.0 que possibilita a qualsevol persona que ho desitgi introduir-hi les barraques i les cabanes de pedra seca que coneix perquè formin part d'un inventari col·lectiu. Un cop validades, es publiquen al web. Així, els usuaris poden accedir, a partir de mapes, fotografies i fitxes, al patrimoni

LES BARRAQUES DE VINYA SÓN EL TIPUS DE CONSTRUCCIÓ MÉS COMUNA A LA MEDITERRÀNIA

construcció de marges i parets. D'aquesta manera, no només es convertien els terrenys en cultivables, sinó que també es complia una triple funció: dividir la propietat, emmagatzemar el pedruscall i, en terrenys inclinats, prefigurar els bancals o esglaonaments que a continuació s'omplien amb terra i esdevenien conreu. En indrets amb predomini de l'arquitectura de la falsa cúpula, l'existència de la cabana o barraca també responia a aquesta necessitat de desproveir el camp de pedra.

Suport a l'activitat agrícola i ramadera

Moltes de les construccions de pedra seca feien la funció de cobert d'estris i lloc de descans. Les utilitzaven els pagesos quan les feines del camp requerien romandre-hi més temps i per protegir-se de les tempestes quan les finques eren lluny del nucli urbà. Si les dimensions ho permetien s'utilitzaven també com a lloc de descans per als animals de tir. Amb la irrupció dels tractors i els cotxes, aquestes construccions han anat perdent la funció original. D'altra banda, les

vores de les cabanes i barraques acostumaven a ser l'espai de la finca elegit per ubicar-hi els diversos arbres d'ombra, que, per la seva grandària, han esdevingut referents d'un paisatge dominat per cobertures vegetals de poca alçada.

Les barraques de vinya són el tipus de construcció més comuna a la Mediterrània. A Catalunya, el trobem abundantment a les comarques centrals, al Camp de Tarragona i a tot el litoral. Probablement la tècnica per construir-les —el sistema d'aproximació de filades— és molt antiga. Consisteix a anar sobreposant les pedres horitzontalment sense polir, aplanades, ben aparellades entre si i amb un lleuger pendent. La filada superior es decanta cap a l'interior, tot formant anelles de pedra de radi decreixent fins a la cúpula, que es tanca amb una o diverses lloses. A vegades, a sobre també s'hi posa una capa de terra i argila, i fins i tot fixadors vegetals, com els lliris.

Les cabanes de volta són construccions realitzades fonamentalment al llarg del segle XIX a la zona de les Garrigues, l'Urgell, la Segarra i la Terra Alta. Normalment estan fetes sobre terreny en pendent amb filades consecutives de carreus formant un arc de mig punt i amb la façana incorporada un cop conclosa la volta. Una vegada feta l'estructura, s'hi afegia terra natural a sobre per tal d'impermeabilitzar-la.

Les balmes murades són les coves naturals que s'havien habilitat com a estança amb l'aixecament d'una paret de

pedra seca per la part exterior, que presentava un accés i normalment una sortida de fums. En algunes zones hi trobem balmes murades d'una gran superfície que feien la funció de corral per als ramats.

Les cabanes de teula són les construccions de planta quadrada o rectangular de paret de pedra seca coberta de teula àrab a una o dues aigües. La seva grandària, obertures, distribució i altres característiques són molt variables. Després dels marges, són l'element de pedra seca més comú construït a l'entorn del litoral peninsular entre finals del segle XIX i primers dels anys cinquanta del segle XX, època a partir de la qual comencen a utilitzar-se materials ceràmics.

Els recers o paravents són construccions senzilles concebudes per protegir-se del vent, formades per una paret simple de pedra seca. Presenten formes diverses —circulars, de ferradura, quadrats, rectangulars— generalment amb l'entrada orientada al costat contrari d'on bufa el vent dominant. En podem trobar d'aïllats o bé d'adossats a una cabana o una barraca.

Elements de pedra seca per emmagatzemar-hi aigua

A la conca mediterrània, amb una pluviometria irregular i més aviat escassa, esdevé fonamental la disponibilitat d'aigua sobretot per a les persones, el bestiar i les hortes. La pedra seca era un mètode emprat per fer construccions que permetessin aprofitar l'aigua de la pluja. Per

Imatge del portal Wikipedia. Membres del Grup Drac Verd de Sitges inventarien una barraca de pedra seca.

Antiga barraca d'agricultor a la unitat de l'Alt Gaià.

exemple, la bassa, un dipòsit rudimentari emplaçat a l'aire lliure i sense cobrir. Són de base plana circular amb paret lateral en pedra seca, tot i que en alguns casos (probablement més recents) la forma és quadrada o rectangular. El substrat de la base solia ser d'argila, material gairebé impermeable. Normalment tenien un accés interior mitjançant una escala. Les escales servien per anar a buscar el nivell de l'aigua quan aquest era més baix i per procedir a la periòdica neteja del fons, on anaven a parar la brutícia i les impureses que l'aigua hi arrossegava. Per evitar-hi l'entrada de bestioles, s'alçava la paret al voltant de la bassa i, en algun cas, es cobria amb falsa cúpula.

Les cisternes i els aljubs són dipòsits més reduïts, avançats i artificiosos, constituïts per una bassa soterrada de base quadrada o rectangular, coberta i coronada per una mena de cabina, tancada amb una petita porta metàl·lica o de fusta, a la qual una persona pot acostar-se per recollir l'aigua de l'interior amb una galleda. A les cisternes la bassa interior està excavada en el terreny o bé aprofitada una concavitat natural de la roca o un buidatge fet expressament per a aquesta finalitat. El sortidor o cabina, semblant

a la part exterior d'un pou, presenta formes i tècniques molt diferents que van des d'una senzilla construcció de base quadrada o rectangular en obra ceràmica fins a una planta cilíndrica aixecada en falsa cúpula, passant per la planta troncocònica coberta amb lloses i argila, entre d'altres. Preveu dos orificis: un per a l'entrada de l'aigua que es recull a l'exterior sobre la roca o una altra superfície llisa i un altre com a sobreexidor.

Les cogulles o cadolles són un tercer tipus de dipòsit força més singular. Tenen forma normalment rectangular i estan excavats a la roca. Sempre es localitzen a la part baixa d'una superfície rocosa, més o menys àmplia, solcada per unes canals obrades sobre la pedra que aboquen al dipòsit. Per evitar l'evapotranspiració i la intrusió de bèsties es cobrien amb una tapa metàl·lica o de fusta.

Pedra seca per fer vi

Les tines a peu de vinya són cups construïts a peu de vinya que permetien l'elaboració del vi a la mateixa vinya. Això estalviava el temps de transport de la verema, i evitava així que el raïm es fes malbé. A la part superior de la tina es trepitjava el raïm. El most omplia la tina,

revestida de rajoles vitrificades, on fermentava i es produïa el vi. Les tines a enmig de les vinyes es van construir fa més de cent anys i només es troben a la comarca del Bages. L'any passat, el celler Abadal va fer un experiment únic elaborant un vi amb una tina, com es feia abans. En va sortir un vi negre i jove, i malgrat que no es va comercialitzar, el projecte va ajudar a revaloritzar aquestes construccions, úniques a Catalunya.

Són moltes, doncs, les iniciatives que s'estan duent a terme en l'àmbit públic, associatiu i privat per mantenir i reivindicar la importància de la pedra seca, un gran patrimoni cultural, arquitectònic i paisatgístic del país. •

La sèrie Paisatges de Catalunya es fa amb la col·laboració de l'Observatori del Paisatge i del Departament de Territori i Sostenibilitat

wikipedra.catpaisatge.net
catpaisatge.net/dossiers/pedra_seca